

Croatian Language in the Light of Croatian Martyrdom Anniversaries

The article examines the Croatian language in the light of Croatian martyrdom anniversaries. The deaths of Zrinski and Frankopan disrupted the development of a mixed (hybrid) type of Croatian literary language, and prior to all other Croatian martyrdom anniversaries there was a period of linguistic unitarianism and suppression of Croatian language characteristics. This suppression was disguised under the name Serbo-Croatian used for the Croatian language as an expression of Serbocentrism that was frequently used as a synonym for Yugocentrism. All these anniversaries were preceded by a short period of striving for the specific characteristics of the Croatian language and by efforts for its unhindered development and equal position in a multinational state. These aspirations continue in all the events the anniversaries of which we are celebrating. These were crucial years in the development of the Croatian language, especially of the Croatian language of law. This development was marked by linguistic purism, by deserbization in the Croatian state, and by resistance against linguistic unitarianism in the multinational federal state.

Keywords: Croatian language, Croatian language of law, linguistic unitarianism, Serbization, linguistic purism, de-Serbization, Serbocentrism / Yugocentrism, Serbo-Croatianism, political construct

JOSIP ŠENTIJA – TIHI BORAC ZA HRVATSKI JEZIK

Nataša Bašić

Uvod

U Zagrebu je 29. studenoga u 89. godini života iznenada preminuo Josip Šentija, novinar, publicist, prevoditelj i leksikograf. Pokopan je na Mirogoju. U izrazima sućuti koje je obitelji uputio državni vrh – predsjednik Sabora, predsjednik Vlade i ministrica kulture – istaknuti su u njegovu životopisu strukovni profesionalizam i istinsko domoljublje, očitovani i u potpori Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika iz 1967. Šentija je naime bio jedan od rijetkih koji se suprotstavio političkoj osudi Deklaracije, dokumenta koji se drži prijelomnim u afirmaciji hrvatske jezične i političke samobitnosti u novijoj hrvatskoj povijesti. Njegov je istup prelomio i njegovu društvenu, političku i ljudsku sudbinu, o kojoj do sad nije bilo prigode više govoriti iako je svojim prinosom na mnogim poljima na kojima je djelovao bilo valjanih razloga za to.¹

---

¹ Rođen je 15. ožujka 1931. u Brnazama kraj Sinja. Maturirao je 1951. u dubrovačkoj gimnaziji, studij prava završio 1972. na Pravnom fakultetu u Zagrebu. God. 1949. – 50. novinar je u splitskoj Slobodnoj Dalmaciji, potom kratko na dubrovačkoj radijskoj postaji. Od rujna 1951. zaposlen je na Radio Zagrebu te od 1962. na mjestu direktora sudjeluje u modernizaciji ustanove pokretanjem II. i III. programa, profesionalizaciji struke i nacionalnoj afirmaciji radijskoga medija ne samo kao informativnoga izvora podataka nego i obrazovno-kulturnoga.

Na braniku Deklaracije

S posljedicama Novosadskoga dogovora iz 1954. i iz njega izišloga pravopisa Matice hrvatske i Matice srpske za hrvatski jezik suočio se Josip Šentija poslije preuzimanja direktorske dužnosti na Radio Zagrebu. Prijeporna je bila 8. točka:

„Treba odlučno stati na put postavljanju umjetnih zapreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba spriječiti štetnu pojavu samovoljnog „prevođenja” tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.“,

koju je srpska strana dodatno redigirala, krivotvoreći izvorni tekst dodavanjem riječi „samovoljnog“. Prema zamisli sastavljača te točke, na cjelokupnom srpskohrvatskom jezičnom području svi su se tekstovi trebali pojavljivati na onom jeziku na kojem su prvotno bili napisani, pa tako i vijesti drugih novinskih agencija, koje je primao i prevodio beogradski Tanjug kao jedina državna agencija, a onda ih prevedene na srpskom jeziku i ekavici odašiljao drugim jugoslavenskim novinama i radijskim postajama. Kad bi se to zaista primijenilo, u zagrebačkim bi novinama, primjerice, ostale na hrvatskom jeziku samo gradska i kulturna rubrika. Jonke je to uspio spriječiti u novinama, a Šentija na Radio Zagrebu, pa su se Tanjugove vijesti u Borbi (i) jekavizirale, kao i na zagrebačkoj radijskoj postaji.

Šentija tvrdi da je:

„prema svim izvorima i raspoloživim dokumentima razdoblje od Novosadskog dogovora do Deklaracije, s obzirom na jezik i jezičnu politiku u medijima, bilo pogoršano u odnosu na prvih petnaest godine poslije Drugog svjetskog rata“ (Šentija 2009.).

Godine 1957. bila je na Radio Zagrebu zabranjena poraba hrvatskih naziva za mjesec (siječanj, veljača, ožujak...) i hrvatskih riječi poput *tisuća*, *skladba*, *skladatelj*, a radijski informativni program bio je uređivan tako da su svake večeri u 22 sata glavne vijesti bile iz beogradskoga studija na srpskom jeziku. Nakon Jonkeova prosvjeda tradicionalno je hrvatsko nazivlje vraćeno, a na poticaj Josipa Šentije i potporom hrvatskih jezikoslovaca Ljudevita Jonkea, Stjepana Babića, Milana Moguša, Krunoslava Pranjića i Vladimira Vratovića u studenom 1966. pokrenut je osnutak radijske lektorske službe kao budućega stalnoga strukovnog jezičnoga tijela te najavljena suradnja s Fonetskim institutom Filozofskoga fakulteta radi njegovanja književnoga hrvatskoga izgovora (Šentija, 2001.: 275. – 278.).

Nakon objave Deklaracije u Telegramu 17. ožujka 1967., već 19. ožujka u Vjesniku je uz Deklaraciju objavljen nepotpisani osuđujući partijski komentar Politika, a ne lingvistika, uz koji su tiskani zaključci Novosadskoga dogovora i njegovi naknadni potpisnici te uvodna riječ Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika, a 20. ožujka počinje se objavljivati serija članaka Miloša Žanka o Deklaraciji, u kojima se tvrdi da hrvatska nacionalna i jezična ravnopravnost nije ugrožena. Dana 21. ožujka održana je sjednica Centralnoga komiteta SKH, na kojoj se zahtijeva politička odgovornost komunista koji su sudjelovali u izradbi i donošenju Deklaracije.

Kad se na Petom plenumu Glavnoga odbora SSRNH 23. ožujka raspravljalo o zaključku u vezi s Deklaracijom te političkoj odgovornosti njezinih pokretača i političkih nositelja, zaokupilo je između Josipa Šentije i jugoslavenskoga unitarista Miloša Žanka, tada potpredsjednika Savezne skupštine SFRJ. Šentija se usprotivio Žankovim insinuiranjima i ocjeni da je riječ o smišljenom političkom činu kojim se svjesno htjelo obmanuti hrvatski narod i sveukupnu javnost, a za što nije bilo nikakvih dokaza. Šentija drži da je riječ o tekstu koji zapravo dezinformira javnost o svem što je SK poduzeo u rješavanju međunacionalnih odnosa i ravnopravnosti jezika (upravo se naime usklađivao tekst o primjeni jezičnih prava u školstvu i kulturnim ustanovama manjinskih etničkih skupina u SR Hrvatskoj) i kao takav zapravo je napad na interese hrvatskoga naroda. Oni koji su ga pisali, možda su to činili u dobroj vjeri, ali s pomanjkanjem potpune kulturne i političke odgovornosti prema vlastitom narodu. Ako je pak riječ o odgovornosti za društveno-političke probleme, kako riješene tako i neriješene, onda je svaki član CK odgovoran, pa tako i Žanko (Šentija, 1967.). Žanko je međutim na svojim ocjenama ustrajavao, kao i na političkoj odgovornosti tvoraca, koje tobože narod želi izvesti „na čistac“, a optužbe su mu čak bile još teže i ciljale su na svjesnu destabilizaciju države, dok je svoj položaj patetičnoga mučenika htio pojačati i čitanjem jednoga od, kako reče, mnogobrojnih prjetećih pisama koja je dobivao (Žanko, 1967.). Razmotri li se detaljnije stil i sadržaj toga pisma, nije teško zaključiti da mu je tvorac bila beogradska „čaršija“ koja kreće u obračun s hrvatskim republičkim vodstvom.

Za strukovnu jezičnu povijest Šentijina je rasprava važna i kao obavijest o postupcima poduzetima na republičkoj i državnoj razini za rješavanje otvorenih pitanja u pogledu ravnopravnosti jezika u SFRJ. Postavio je pitanje porabe jezika u školama gdje je stanovništvo miješano. Upozorio je da je na terenu uočeno da se neki nastavnici namjerno služe ekavicom i srpskohrvatskim jezikom, a drugi istodobno rabe ijekavicu. To se pitanje treba javno riješiti, a 2. točku Deklaracije, u kojoj se traži „da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju“, ocjenjuje – sukladno stajalištu CK SKH – „reakcionarnom“, što je zacijelo bio manevar da bi se u nepovoljnu političkom ozračju došlo do cilja, a to je institucionalizacija ijekavice kao službenog izgovora na cijelom području Hrvatske.

Zbog potpore Deklaraciji Šentija je smijenjen s direktorskoga mjesta na Radio Zagrebu te poslan u Rim kao izvjestitelj Radio-televizije Zagreb. Nakon ustavnih amandmana u intervjuu rimskom dvojezičnom mjesečniku Ital/Jug 1971. opovrgava novinarsku predodžbu o postojanju službenoga jugoslavenskoga jezika u Jugoslaviji i hrvatski jezični separatizam:

„U bilo kojem državnom organu, počevši od općinske skupštine do saveznog parlamenta, odbornici ili zastupnici bilo koje etničke grupe mogu govoriti na svome materinjem jeziku. (...) Podizanje na službeni rang bilo kojeg jezika, a pogotovo većinskog jezika kojim se služe Srbi, Hrvati i Crnogorci, smatralo bi se nametanjem i elementom hege-

monije u odnosu na druge nacije i druge grupe, i bilo bi protivno ustavnim pravima građana. Jezik je Hrvata i Srba ionako jezik većine, kojim se služi najmanje petnaest milijuna građana Jugoslavije, pa je kao jezik većine postao glavno komunikaciono sredstvo u međusobnom saobraćaju između raznih dijelova Jugoslavije. Dati mu još sankciju službenosti značilo bi ozakoniti njegovu premoć, a samim time to bi značilo izazvati otpor svih onih kojima je materinski jezik drugačiji, i koji na komunikaciju u okvirima Jugoslavije na bazi srpskohrvatskog jezika mogu pristati samo dobrovoljno. Svaka prisila neminovno bi u njima razbudjivala otpor prema takvoj praksi, a samim time slabila bi kompaktnost jugoslavenske države... Medjutim, jugoslavenskog jezika nema, kao što nema ni jugoslavenske nacije... Ako želimo ostati objektivni, na terenu ozbiljne političke analize, onda moramo u jezičnom fenomenu vidjeti samo odsjev mnogo dubljih problema jedne višenacionalne zajednice... Vidjeli smo posljednjih godina da slične probleme, čak sa sličnim dramatizacijama, imaju i takve složene države kao što su Belgija (odnosi flamanske i valonske etničke grupe), Kanada (odnosi frankofonske i anglofonske grupe), pa čak i USA (u mješovitim južnim krajevima, gdje se govori španjolski i engleski).“ (Šentija, 1971.: 33., 35., 37.)

U članku *Hommage Hrvatskome proljeću Šentija Deklaraciju* smješta u povijesni kontekst i određuje kao:

- međašnicu kojom počinje Hrvatsko proljeće:

„Ako se u kronologiji neki datum, ili neki događaj može smatrati formalnim i stvarnim početkom Hrvatskog proljeća, onda je to bez ikakve dvojbe objavljivanje Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika.“

- znanstveni, kulturni i politički dokument:

„Deklaracija je bila istodobno znanstveni, kulturni i politički dokument, kojim je zahtijevan ravnopravni položaj hrvatskoga jezika u ondašnjoj jugoslavenskoj federaciji. Zatražila je da se Ustavom federacije utvrdi i zajamči, da su u njoj ravnopravna četiri jezika — srpski, hrvatski, slovenski i makedonski, i da se u javnom životu — državnoj upravi, školama, novinstvu, na radiju i televiziji (koji su bili u silnoj ekspanziji, s neodoljivim utjecajem na javnost i opću kulturu), i u svim drugim javnim sferama u Hrvatskoj, osigura dosljedna upotreba hrvatskog jezika, i imenom i sadržajem, onako kako ga je hrvatska jezikoslovna znanost normirala nakon odbacivanja tzv. Novosadskog srpskohrvatskog dogovora o jeziku (iz 1954).“

- dokument protiv nadnacionalne državne jugoslavenske jezične i kulturne unifikacije:

„Deklaracija je ustvari odbacila srpskohrvatsko jezično jedinstvo i unifikaciju, što je – prema zamislama jugoslavenskih integralista – imalo biti okosnicom u izgradnji jugoslavenske kulture kao nadnacionalne i jugoslavenstva kao konačnoga cilja u procesu odumiranja nacija, u smislu službeno važeće marksističke teorije o naciji i političke prakse koja se na njoj temeljila.“

- dokument dalekosežne nacionalne važnosti, snažnoga političkoga i kulturnoga odjeka:

„Učinak Deklaracije bio je upravo eksplozivan: na široku hrvatsku javnost djelovala je kao neodoljiv poticaj u procesu nacionalizacije ne samo jezika, nego i svih sfera kulture i javnog života, koji ni službena teorija o odumiranju nacija nije uspjela umrtviti. Afera u vezi s Deklaracijom o jeziku duboko je uzdrmala ondašnji politički i kulturni život u Hrvatskoj, a snažno je odjeknula i u hrvatskome iseljeništvu. Objavljivanje Deklaracije djelovalo je u hrvatskom društvu poput groma najveće voltaže.“

- dokument koji je potaknuo politički progon tvoraca i potpisnika:

„Deklaracija je osuđena kao čin hrvatskog nacionalizma. Osobito agilni u prokazivanju i osudi bili su ideolozi i praktičari jugoslavenskog državnog unitarizma i integralnog jugoslavenstva. Široka kampanja koja je povedena protiv deklaracionista rezultirala je raznovrsnim političkim nasiljem: javnim osudama, moralnim difamacijama, smjenama s javnih položaja i drugim metodama političkog ušutkavanja i onemogućivanja.“ (Šentija 2006: 47., 48.)

Hrvatski proljećar

Povratkom u domovinu u jesen 1971. na poziv predsjednika Izvršnoga vijeća Sabora (Vlade) Dragutina Haramije, Šentija se politički angažira u hrvatskom društveno-gospodarskom reformnom pokretu Hrvatskoga proljeća. Postaje članom Izvršnoga vijeća i preuzima poslove međunarodnih odnosa, kojima su bili obuhvaćeni trgovački i drugi međunarodni ugovori koje je sklapala Vlada SRH (Ponoš, 2011.). Nakon sloma Proljeća i brutalnoga obračuna s njegovim sudionicima podnosi ostavku na političku dužnost.

Htijenjima, ostvarenjima, slomom u Karađorđevu u prosincu 1971. te historio-grafsko-politološkom ocjenom Hrvatskoga proljeća kao evolucijskoga odsječka u modernoj hrvatskoj političkoj povijesti bavio se Šentija desetljećima, ustrajući na njegovu sustavnom proučavanju, potičući znanstvenike da ga osvijetle dublje radi boljega razumijevanja njega samoga i onoga što je slijedilo za njim – ostvarenja naraštajnoga hrvatskoga sna – slobodne hrvatske države. Odbacuje naziv *maspok* kao pogrdnicu, diskvalifikacijski sovjetizam koji su mu pridjenuli politički protivnici.

Šentija 2005. objavljuje knjigu Razgovori s Mikom Tripalom o Hrvatskom proljeću, prikuplja podatke i slaže kronologiju zbivanja te o 35. obljetnici u Hommageu izlazi pred javnost svojom sintezom. U njoj su događaji promatrani u stjenci hrvatske i međunarodne političke zbilje. Prvu je određivalo dvojstvo između službene politike Vlade SRH i kulturno-političkoga programa Matice hrvatske s radikalnim zahtjevima pojedinih članova, a drugu hladnoratovska blokovska podijeljenost na interesne zone u kojoj je Jugoslavija bila obilježena sivom zonom, svojevrsnim tamponom između Istoka i Zapada. Zbog takve geopolitičke uloge obje su strane bile zainteresirane za zbivanja u Jugoslaviji i podupirale Titov režim kao jamčevinu sigurnoga statusa quo, bez obzira na diktatorske crte i rigidni represijski aparat koji je primjenjivao.

Uklanjanjem iz javnoga i političkoga života tisuća građana 1971. mnogi su kulturni i znanstveni djelatnici s obiteljima ostali bez posla i redovitih prihoda te bili na različite načine proganjeni i ponižavani. O razmjerima progona još uvijek nema točnih podataka, a Šentija objavljuje one koje mu je dao Joža Vrhovac 1989. iz svojega arhiva. U evidenciji pod naslovom Politički kriminalitet u Hrvatskoj podatci su sljedeći (Šentija, 2005.: 49.):

	1971.	1972.	1973.	1974.
Broj prijavljenih	1889	2378	1092	–
Broj optuženih	553	1156	589	–
Broj osuđenih	83	427	232	275

Matici hrvatskoj zabranjen je rad sve do 1989., a njezino je čelništvo u montiranim sudskim procesima osuđeno na višegodišnje zatvorske kazne (s vremenskom zabranom javnoga djelovanja poslije izdržavanja kazne) zbog kontrarevolucionarne djelatnosti i pokušaja odvajanja Hrvatske od Jugoslavije: Marko Veselica osuđen je na sedam godina, Šime Đodan na šest, Jozo Ivičević na pet (viši im je sud kazne smanjio na četiri godine), a Zvonimir Komarica na dvije godine strogoga zatvora. Na zasebnim su procesima bili osuđeni Vlado Gotovac na četiri godine, Hrvoje Šošić na 5,5 godina te Franjo Tuđman i Bruno Bušić na dvije godine zatvora. Crnomu nizu valja dodati i novinarku Glasa Koncila Smiljanu Rendić, koja je zbog članka Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod, objavljenoga 1971. u 18. broju Matičina časopisa Kritika osuđena na godinu dana zatvora, a broj zabranjen.

S prijateljem Vjekoslavom Prpićem združila ga je zajednička nevolja političkoga gubitnika na prizorištu koje nemilosrdno uklanja neistomišljenike. Njihovi su se putovi nakratko prepleli i raspleli tijekom rada u Izvršnom vijeću Sabora, kojemu je Prpić bio potpredsjednikom, ali su se nastavili družiti godinama. Zanimljivu knjigu razgovora s tim predratnim komunistom, pravnikom, političarom i diplomatom objavio je 2007.

Novinaru Ivi Horvatu, voditelju Informativno-političkoga programa Radio Zagreba, također uklonjenom s javne scene nakon Karađorđeva, napisao je predgovor dnevničkim zapisima i člancima skupljenima u knjizi Osuđeni na šutnju (Zagreb, 1991.), u kojoj je javnost saznala da je Horvat i autor mnogobrojnih polemičkih osvrta potpisanih pseudonimima (bilo ih je više od 20) – to je bio jedini način da nešto javno objavi i komentira. Najviše je komentara o aktualnim jezičnim pitanjima, a dio je uvrstio Vjesnikov novinar, danas ugledni nakladnik Josip Pavičić u svoju knjižicu Dobacivanje pod krinkom (Zagreb, 1990.).

Proljećarska su zbivanja ostavila dvostruki trag u jeziku. Službene parole hrvatske politike kao *federacija treba da više federira, devize moraju ostajati onima koji ih zarađuju, nova nacionalizacija* (razvlaštenje saveznih birokratskih središta

u Beogradu) popunjavale su leksik i frazeologiju administrativnoga stila, a narodni ga je genij prepjevao u sebi bliske deseteračke stihove svjedočeći o još uvijek živu duhu Andrije Kačića Miošića (*Zagreb radi, Beograd se gradi*). Oživljene pak izborne slogane u hrvatskom narodu obljubljenoga HSS-ova vođe Stjepana Radića „*Ako i jesmo braća, kese nam nisu sestre; Moj novac u mom džepu, moja puška o mom ramenu!*“ parafrazirao je i osuvremenjivao novim narodnim vođama uz čija imena veže socijalnu osjetljivost *Savka mater, a Tripalo ćaća, daju kredit/zajam koji se ne vraća*, odnosno rješavanje teritorijalnih nepravda iz prošlosti *Savka mater, a Tripalo ćaća, sve se naše do Zemuna vraća*, asociirajući pri tom slavnu hrvatsku vojničku prošlost – *Hrvatska puška na hrvatskom ramenu*.

Nastavit će se u sljedećem broju.

TAJNA (NEPREVEDIVOSTI) LOGOSA

Ante Periša

Pro-LOGOS – Pro-SLOV – Pre-RIJEČ

Prije negoli u ovom pro-logu rekнем (prozborim) riječ o slovu, proslvio bih poneku o riječi nadajući se da će mnogi obdareni logosom do-slovno (i što dublje) razum-jeti slovo (logos) kojim su o-slov-ljeni.

Riječ je (danas) ključni pojam ne samo u jeziko-slovlju, nego također i u filozofiji i u teo-logiji. Štoviše, u teološkom diskursu riječju Bog stvara svijet (sve): „*Reče Bog: Neka bude (...)! I bi tako.*“ (Post 1) No, možda još poznatije mjesto o važnosti riječi jest ono na početku Ivanova Evanđelja gdje stoji (u današnjem hrvatskom prijevodu): „U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga, i Bog bijaše Riječ.“ (Iv 1,1) U grčkom izvorniku ovdje na svim mjestima (umjesto „Riječ“) stoji „Logos“: „En arche en ho Logos, kai ho Logos en pros ton Theon, kai Theos en ho Logos.“ (Ev ἀρχῆ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.)¹ U starocrkvenoslavenskome tu je stajala riječ „Slovo“. U latinskom prijevodu (Vulgata) pojavljuje se „Verbum“. U njemačkom „Wort“. Nama je, naravno, najvažniji grčki izvornik i hrvatski prijevod (ali nisam bez razloga ovdje spomenuo još i latinsku i njemačku inačicu). I u grčkom (Logos) i u hrvatskom (Riječ) izgleda sasvim jasno, barem u običnom govoru, iako je *logos* zasigurno jedna od smislom najbremenitijih riječi.

„Riječ“ u hrvatskom također je bremenita značenjima. Pogledom u rječnike već vizualno i prije čitanja upada u oči dugačak popis raznih značenja. Primjerice, u

¹ <https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/bibel/text/ lesen/ stelle/53/10001/19999/ch/004cdf738f7bed02b14c891d2c9d2608/>